

Руденко Михайло Михайлович –
заступник начальника Голосіївського РВВС
м. Києва

Удосконалення засобів боротьби з організованою злочинністю: співвідношення оперативного опитування і допиту в кримінальному процесі

У статті розкривається соціальна небезпека організованої злочинності. Обґрунтовується необхідність удосконалення засобів боротьби з цим соціально небезпечним явищем. Дається аналіз співвідношення оперативного опитування і допиту та пропонуються заходи щодо удосконалення їх правового врегулювання.

Організована злочинність, якій властиві професіоналізм і транснаціональний характер, на що слушно наголошує М.А. Погорецький, становить небезпеку не лише національним інтересам окремої держави, а й усьому світовому співтовариству. Організовані злочинні угруповання, будучи пов'язаними з незаконними операціями з переміщення через державні кордони матеріальних і нематеріальних засобів, що приносять істотну економічну вигоду, використовуючи сприятливу ринкову кон'юнктуру інших держав, значні розходження в системах кримінального правосуддя різних країн, сучасні комунікаційні технології, банківські системи електронних розрахунків, проникають у легальну економіку інших країн за допомогою корупції й насильства. Вони посягають на цілий комплекс найбільш значущих соціальних цінностей, таких як життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини, безпека суспільства і держави, приватна, суспільна й державна власність тощо.

Організовані злочинні угруповання, проникаючи в органи законодавчої влади й державного управління, у правоохоронні й судові установи, лобіюють у них свої незаконні інтереси, завдають значних збитків суспільству та державі, а також конкретній людині, яка відповідно до Конституції України визнається найвищою соціальною цінністю у державі.

Висока технічна оснащеність злочинних угруповань, наявність у них власної розвідки й контррозвідки, володіння ними новітніми формами й методами протидії правоохоронним і судовим органам ускладнює, а іноді й унеможлиблює виявлення ознак, вчинюваних ними злочинів, лише кримінально-процесуальними та криміналістичними засобами. Важливе місце у цьому процесі посідає оперативно-розшукова діяльність, якій властиві специфічні форми й методи, що дозволяють виявляти й документувати злочини не лише після того, як вони вчинені, але й на стадіях їх підготовки чи вчинення, здійснювати їх профілактичну діяльність. Тому при розслідуванні й розкритті злочинів, вчинених організованими угрупованнями, важливе місце посідає взаємодія органів дізнання, наділених оперативно-розшуковими і процесуальними функціями та органів досудового слідства, як одна із найефективніших форм їх сумісної діяльності, спрямованої на швидке, повне, всебічне й законне вирішення кримінальної справи [1, с. 99; 2, с. 5].

Виходячи з чинного КПК України, під взаємодією органів дізнання і слідства найчастіше розуміють, заснований на законі та відомчих нормативних актах,

координований за проміжними цілями напрям діяльності незалежних один від одного в адміністративному відношенні органів (дівзнання та слідства), спрямований слідчим чи прокурором і здійснюваний у формі правових відносин при комплексному сполученні та ефективному використанні повноважень, методів та форм, властивих кожному з них, який, будучи процесуально й тактично правильно організованим, дозволяє об'єднати й на цих засадах більш ефективно й раціонально використати їхні кримінально-процесуальні та оперативно-розшукові можливості для досягнення як спільної мети і вирішення завдань ОРД і кримінального процесу, так і цих двох самостійних видів діяльності зокрема [2, с. 150; 3, с. 17].

У якій би формі не здійснювалася взаємодія слідчого й органу дівзнання вона повинна відповідати двом основним умовам: це чітке розмежування функцій взаємодії і взаємна погодженість рішень і дій слідчого та органу дівзнання. Єдність цих умов та їхнє дотримання є гарантією ефективності взаємодії слідчого й органу дівзнання у вирішенні завдань кримінального судочинства.

Вибір конкретних форм взаємодії зумовлений слідчою або оперативно-розшуковою ситуаціями, що складаються у кримінальній чи оперативно-розшуковій справах, й залежить від слідчого і реалізується за його ініціативою та під його контролем, якщо справа знаходиться у його провадженні. Слідчий при процесуальних формах взаємодії – основний її суб'єкт. Але якщо кримінальна справа не порушена і взаємодія здійснюється за ініціативою оперативно-розшукового підрозділу, який веде оперативно-розшукову справу, то він і є основним суб'єктом такої взаємодії.

Специфіка зазначених форм полягає в тому, що в процесі взаємодії формується система правовідносин між слідчим й органом дівзнання (начальником органу дівзнання й оперативним співробітником та ін.), яка поряд з кримінально-процесуальними включає й інші правовідносини (адміністративно-процесуальні, оперативно-розшукові, службові та ін.), що в результаті має за мету забезпечення об'єктивності, всебічності й повноти дослідження обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі. Взаємодія не може здійснюватися довільно. Вона завжди зумовлена конкретними обставинами (чинниками), які в силу своєї детермінуючої ролі (функції) можуть (і повинні) розглядатися як підстави взаємодії органів слідства й дівзнання [3, с. 13–17].

Як свідчить здійснений нами аналіз практики оперативно-розшукового документування злочинів, вчинених організованими угрупованнями, та досудового розслідування кримінальних справ, порушених за ознаками цих злочинів, при взаємодії оперативних працівників і слідчих виникає низка проблемних питань, які потребують свого вирішення. Причиною їх є недосконалість правового регулювання взаємодії слідчого й органу дівзнання у чинному КПК України та відомчих нормативних актах органів внутрішніх справ, а також нерозуміння окремими оперативними працівниками сутності оперативного опитування та допиту, проведення якого їм доручається слідчим у порядку ч. 3 ст. 114 КПК України. Нерозуміння відмінності між цими двома однаковими за своєю гносеологічною природою, проте різними за своїм правовим статусом засобами отримання вербальної інформації, призводить до того, що одержані оперативними працівниками дані, які можуть бути підставами для прийняття відповідних кримінально-процесуальних рішень, втрачають своє доказове значення для кримінального процесу у зв'язку з грубим порушенням оперативними працівниками встановленої для допиту кримінально-процесуальним законом процесуальної форми.

У цьому контексті у теорії кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності обґрунтовано пропонується удосконалення правового регулювання оперативно-розшукових заходів, та їх організаційно-тактичного застосування, в тому

числі й оперативного опитування, яке спрямоване на отримання вербальної інформації про злочин [4].

Проблеми отримання вербальної інформації про злочини досліджувалися у теорії криміналістики та кримінального процесу [5, с.107; 6]. Окремі аспекти співвідношення оперативного опитування та допиту у кримінальній справі були також предметом дослідження українських і зарубіжних правників [7, 8, 9, 10], проте у теорії кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності до цього часу, на наш погляд, не вироблені основні критерії відмежування цих двох засобів отримання вербальної інформації, що в умовах реформування органів кримінальної юстиції, розробки проектів нового КПК України та Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, а також потреб практики актуалізує зазначену проблему, яку у межах встановленого обсягу цієї статті, ставиться за мету вирішити.

У сучасних умовах динамічного розвитку соціальних процесів, перед органами внутрішніх справ ставиться завдання більш глибокого пізнання негативних явищ у суспільстві, у тому числі й злочинів, віднесених до їх компетенції. Отримання інформації про злочин працівниками органів внутрішніх справ (слідчими та оперативними працівниками) потребує наявності у них необхідних теоретичних знань та практичних навичок використання способів та методів отримання інформації з метою виявлення, попередження, припинення та розкриття злочинів.

Виходячи з аналізу практики, найбільш розповсюдженими способами отримання вербальної інформації про злочин працівниками органів внутрішніх справ є допит та оперативне опитування, які мають між собою як схожість, так і багато відмінностей, а саме: за нормативно-правовим регулюванням; за завданнями; за об’єктом; за суб’єктом використання; за предметом; за правовим статусом; за порядком проведення; за видами; за методами отримання інформації; за технічним забезпеченням; за характером отриманої інформації.

При розмежуванні цих двох засобів отримання вербальної інформації слід виходити із того, що кримінальний процес – це врегульована нормами кримінально-процесуального права діяльність органів дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду з розкриття злочинів, викриття й покарання винних та недопущення покарання невинних, а також система правовідносин, що виникають у ході діяльності вказаних органів один з одним, а також з громадянами, посадовими особами, підприємствами, установами, організаціями, громадськими об’єднаннями й трудовими колективами, які залучаються до сфери кримінально-процесуальної діяльності.

Відповідно до ст. 2 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 року оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Оперативно-розшукова діяльність є багатогранною. Вона включає в себе як гласні, так і негласні заходи, до яких належать пошукові, розвідувальні та контррозвідувальні заходи. Без сумніву, ця діяльність має пізнавальний характер, оскільки спрямована на пошук та фіксацію фактичних даних про злочини.

Допит і оперативне опитування відрізняються між собою за нормативно-правовим регулюванням.

Аналіз норм чинного Кримінально-процесуального кодексу України дає підстави для розуміння допиту як слідчої дії, метою якої є одержання показань свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених про відомі їм факти, які мають значення для прийняття правильного рішення у справі. В передбачених законом випадках у допиті беруть участь захисники, законні представники допитуваних осіб, педагоги, учасники судового розгляду кримінальної чи цивільної справи.

Порядок проведення допиту чітко визначений КПК України (статті 143, 166, 167 КПК України та ін.). У практиці найбільш розповсюдженою слідчою дією, спрямованою на отримання вербальної інформації, є допит свідка.

Як свідок може бути викликана будь-яка особа, про яку є дані, що їй відомі обставини, які відносяться до справи. Свідок може бути допитаний про обставини, які підлягають встановленню по даній справі, в тому числі про факти, що характеризують особу обвинуваченого чи підозрюваного, та його взаємовідносини з ними.

Не можуть бути доказами дані, повідомлені свідком, джерело яких невідоме. Якщо показання свідка базуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані (ст. 68 КПК України).

Не можуть бути допитані як свідки: 1) адвокати та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, нотаріуси, лікарі, психологи, священнослужителі – з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила їм ці відомості; 2) захисник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, представник потерпілого, позивача, відповідача – про обставини, що стали їм відомі при наданні юридичної допомоги підзахисним або довірителям; 3) особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них; 4) свідок, який відповідно до статті 52–3 КПК України дає показання під псевдонімом – щодо дійсних даних про його особу; 5) особа, яка має відомості про дійсні дані про свідка, який відповідно до статті 52-3 КПК України дає показання під псевдонімом – щодо цих даних.

Відмовитися давати показання як свідки мають право: 1) члени сім'ї, близькі родичі, усиновлені, усиновителі підозрюваного, обвинуваченого, підсудного; 2) особа, яка своїми показаннями викривала б себе, членів сім'ї, близьких родичів, усиновленого, усиновителя у вчиненні злочину.

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника.

Дізнавач, слідчий, прокурор і суд перед допитом осіб, зазначених у частинах 1 і 2 статті 69 КПК України, зобов'язані роз'яснити їм право відмовитись давати показання, про що зазначається в протоколі допиту чи в протоколі судового засідання (ст. 69 КПК України).

Свідок має право: 1) давати показання рідною мовою або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача; 2) заявляти відвід перекладачу; 3) знати у зв'язку з чим і у якій справі він допитується; 4) власноручно викладати свої показання в протоколі допиту; 5) користуватися нотатками і документами при дачі показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших даних, які йому важко тримати в пам'яті; 6) відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів; 7) знайомитися з протоколом допиту і клопотати про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, власноручно робити такі доповнення і зауваження; 8) подавати скарги прокурору на дії дізнавача і слідчого; 9) одержувати відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для дачі показань. У разі наявності відповідних підстав свідок має право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, передбачених законом і в порядку, передбаченому статтями 52-1 – 52-5 КПК України (ст. 69-1 КПК України). Особа, викликана органом дізнання, слідчим, прокурором або судом як свідок, зобов'язана з'явитися в зазначені місце і час і дати правдиві показання про відомі їй обставини в справі. Якщо свідок не з'явиться без поважних причин, орган дізнання,

слідчий, прокурор або суд мають право застосувати привід через органи внутрішніх справ у порядку, передбаченому статтями 135 і 136 КПК України.

У випадку, передбаченому в частині 2 статті 70 КПК України, суд вправі також накласти на свідка грошове стягнення до половини мінімального розміру заробітної плати. Питання про грошове стягнення вирішується судом у судовому засіданні при розгляді справи, по якій свідок викликався. Воно може бути вирішено в іншому судовому засіданні з викликом цього свідка. Його неявка без поважних причин не перешкоджає розглядові питання про накладення грошового стягнення.

За дачу завідомо неправдивих показань свідок несе кримінальну відповідальність за статтею 384 Кримінального кодексу України. За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового слідства або дізнання свідок несе відповідальність відповідно за частиною 1 статті 185-3 або статтею 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за відмову дати показання про відомі обставини в справі – за статтею 385 Кримінального кодексу України (ст. 71 КПК України).

Потерпілий зобов'язаний з'явитися за викликом особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду. Потерпілий може бути допитаний про обставини, які підлягають встановленню по даній справі, в тому числі про факти, що характеризують особу обвинуваченого або підозрюваного, та його взаємовідносини з ними. Не можуть бути доказами повідомлені потерпілим дані, джерело яких невідоме. Якщо потерпілий не з'явиться без поважних причин, орган дізнання, слідчий, прокурор або суд мають право застосувати привід у порядку, передбаченому статтями 135 і 136 КПК України.

За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового слідства або дізнання потерпілий несе відповідальність відповідно за частиною 1 статті 185-3 або статтею 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за дачу завідомо неправдивих показань – за статтею 384 Кримінального кодексу України (ст. 72 КПК України).

Про кожний допит особою, яка його вела, складається протокол, у якому вказується, хто проводив допит і хто брав участь у ньому, а також дається повна інформація про допитуваного та робиться відмітка про роз'яснення йому прав і обов'язків.

Опитування в оперативно-розшуковій діяльності – це дія, що направлена на отримання оперативно-значимої інформації в опитуваній особі, яка реально або вірогідно може бути обізнаною стосовно питання, що має значення для вирішення конкретного завдання оперативно-розшукової діяльності.

Порядок оперативного опитування не має чіткого визначення в кримінально-процесуальному законі. Його норми (ст. 103 КПК України) передбачають лише його необхідність і доцільність використання з метою виявлення ознак злочину й осіб, які його вчинили. У Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність” визначено, що оперативні працівники мають право опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу.

Тактичні прийоми оперативного опитування, на відміну від допиту у кримінальному процесі, мають більш довільний характер, що впливає й на визначення видів допиту та оперативного опитування.

Застосування оперативного опитування не надає процесуальних гарантій, які б забезпечували достовірність і повноту отримуваних відомостей.

Завданнями кримінального судочинства згідно зі ст. 2 КПК України є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, швидке й повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування законодавства з тим, щоб кожен, хто вчинив протиправне діяння, був притягнутий до відповідальності, а жоден невинний не був покараний.

Завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України в інтересах кримінального судочинства.

Об'єктом допиту є свідки, потерпілі, підозрювані, обвинувачені. Що ж до оперативного опитування, то його об'єктами, крім зазначених осіб, виступають й інші громадяни, які є обізнані чи можуть бути обізнані про інформацію, що може викликати зацікавленість у оперативних підрозділів ОВС, у тому числі й ті, що знаходяться з оперативними підрозділами у конфіденційних стосунках.

Суб'єктами допиту згідно з кримінально-процесуальним Законом (статті 107, 167, 171, 143, 201 КПК України) є особи, в провадженні яких перебуває кримінальна справа, або інші учасники кримінального процесу, у випадках, передбачених кримінально-процесуальним законом.

Суб'єктами оперативного опитування, як правило, є оперативні працівники, а в окремих випадках – особи, які на конфіденційній добровільній основі співробітничать з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ.

Кримінально-процесуальний закон чітко окреслює предмет допиту (статті 68 і 167 КПК України). Предмет оперативного опитування не має чіткого визначення ані в КПК України, ані в Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність”, що пов'язано з широким колом інтересів оперативних підрозділів не лише щодо забезпечення кримінального судочинства, а й з метою отримання первинної інформації, що у подальшому може бути підставами для заведення оперативно-розшукової справи чи порушення кримінальної справи. У деяких випадках оперативне опитування провадиться й після закінчення розслідування і розгляду справи в суді.

Допит є процесуально-правовою, офіційною, слідчою й судовою дією, якою не є опитування. Особи, які допитуються в ході допиту і, які опитуються в процесі оперативно-розшукової діяльності, мають різний правовий статус, який визначає їх права та обов'язки.

Проведення оперативного опитування носить добровільний характер, а у деяких випадках громадяни навіть можуть і не здогадуватися, що відносно них застосовується метод оперативного опитування.

Порядок і форма фіксації процесу допиту й оформлення його результатів чітко визначені КПК України. Форми фіксації і закріплення матеріалів, отриманих шляхом оперативного опитування, Законом не визначені, тому вони не мають таких жорстких правил та обмежень, як при допиті. В основі отримання вербальної інформації як при допиті, так і при оперативному опитуванні лежить пізнавальний метод опитування. Допитувана особа обов'язково попереджається про використання в ході її допиту звуко-, відеозапису кінозйомки або інших засобів технічного документування. Їй повідомляється найменування та технічна характеристика засобу, що буде застосований, та мета його використання. По закінченні допиту результати застосування технічних засобів пред'являються допитаному з метою ознайомлення. У випадку необхідності застосування оперативно-технічних засобів під час проведення оперативного опитування співробітник оперативного підрозділу може його застосувати не повідомляючи про це об'єкта. Однак, інформація отримана таким шляхом не буде мати доказовий характер.

Результатом допиту є процесуальні докази, які використовуються для обґрунтування рішень у кримінальній справі, а результатом оперативного опитування – оперативна інформація, що має лише інформаційно-орієнтовне значення для кримінального процесу. Проте, за умов вірогідності, вона може бути використана для прийняття відповідних рішень в оперативно-розшуковій діяльності.

Проведений нами аналіз співвідношення оперативного опитування і допиту в кримінальному процесі дає підстави для висновку, що ці два заходи, які спрямовані на отримання вербальної інформації про злочин, здійснюються із застосуванням одного й того ж пізнавального методу – опитування, тому в теорії оперативно-розшукової діяльності оперативно-розшуковий захід – оперативне опитування нерідко помилково ототожнюють із зазначеним пізнавальним методом. За правовим статусом оперативне опитування і допит у кримінальній справі суттєво відрізняються між собою. У Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність” повинен бути встановлений вичерпний перелік оперативно-розшукових заходів, серед яких має бути й оперативне опитування. В цьому ж Законі слід закріпити загальні засади його проведення, що сприятиме підвищенню ефективності боротьби зі злочинністю, в тому числі, й з організованими її формами, та захисту прав людини як в оперативно-розшуковій діяльності, так і в кримінальному процесі.

Список використаних джерел

1. *Погорецький М.А.* Організована злочинність: тенденції розвитку та заходи протидії // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Наук. – практ. журнал. – К., 2007. – № 16. – С. 99–110.
2. *Погорецький М.А.* Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.
3. *Погорецький М.А.* Взаємодія слідчого й органу дізнання в процесі розслідування злочинів // Веси Фемида. Науч. – практич. правовой журнал. – Симферополь, 2000. – № 1(13). – С. 13–17.
4. *Погорецький М.А.* Оперативно-розшукові заходи: удосконалення правового регулювання // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Наук. – практ. журнал. – К., 2006. – № 14. – С. 135–145.
5. *Шейфер С.А.* Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: ООО Изд-во “Юрлитинформ”, 2001. – 208 с.
6. *Удалова Л.Д.* Теорія и практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України. – К.: Вид-во Паливода А.В., 2005. – 324 с.
7. *Шилін М.О.* Співвідношення допиту й оперативного опитування: теоретичний і практичний аспекти // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб./ Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.,: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 65. – 212 с.
8. *Янковий М.О.* Тактичні засади допиту і розвідувального опитування: порівняльне дослідження: Автореф. дис. ... к.ю.н. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – 17 с.
9. *Васильев А.Л.* Следственная тактика. – М.: Юрид. лит., 1976. – 200 с.
10. *Абидов А.С.* К вопросу о понятии опроса как оперативно-розыскного мероприятия // Юридический журнал “Черные дыры” в российском законодательстве. – 2006. – № 3. – С. 332–333.

The social danger of the organized crime is examined in the article. The necessity of improvement the ways of combating this social dangerous phenomenon is proved. The analysis of correlation of the operative questioning and interrogation is given and the measures on the improvement of their legal settlement are offered.